

Promjena položaja žena na selu u Hrvatskoj tijekom međuratnog razdoblja.

Košutić, Kristina

Undergraduate thesis / Završni rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:111:962722>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-04-25**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
HRVATSKI STUDIJI

Kristina Košutić

**PROMJENA POLOŽAJA ŽENA NA SELU U
HRVATSKOJ TIJEKOM MEĐURATNOG
RAZDOBLJA**

ZAVRŠNI RAD

Zagreb, 2019.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

HRVATSKI STUDIJI

ODSJEK ZA POVIJEST

KRISTINA KOŠUTIĆ

**PROMJENA POLOŽAJA ŽENA NA SELU U
HRVATSKOJ TIJEKOM MEĐURATNOG
RAZDOBLJA**

ZAVRŠNI RAD

Mentor: doc. dr. sc. Stipica Grgić

Zagreb, 2019.

Sadržaj

1. Uvod **Pogreška! Knjižna oznaka nije definirana.**
2. Raspadanje zadruga i patrijarhalnog poretka **Pogreška! Knjižna oznaka nije definirana.**
3. Pobuna žena unutar obitelji **Pogreška! Knjižna oznaka nije definirana.**
4. Žene i muškarci gospodarski partneri – preuzimanje posla **Pogreška! Knjižna oznaka nije definirana.**
5. Žena u braku i ljubav 100
6. Imetak, miraz i vlasništvo nad zemljom **Pogreška! Knjižna oznaka nije definirana.** 4
 - 6.1. Pogoršanje ženskog položaja kao udavače **Pogreška! Knjižna oznaka nije definirana.** 7
7. Žene i pravo glasa **Pogreška! Knjižna oznaka nije definirana.** 19
 - 7.1. Žensko pravo glasa do i nakon Vidovdanskih ustava **Pogreška! Knjižna oznaka nije definirana.** 19
 - 7.2. Evolucija u pristupu ženskom pravu glasa i nova nada **Pogreška! Knjižna oznaka nije definirana.** 20
 - 7.3. HSS i predrasude gradskih žena prema seljačima **Pogreška! Knjižna oznaka nije definirana.** 21
 - 7.4. Ženske organizacije HSS-a **Pogreška! Knjižna oznaka nije definirana.** 22
8. Doba nove ravnoteže **Pogreška! Knjižna oznaka nije definirana.**
9. Zaključak **Pogreška! Knjižna oznaka nije definirana.**
10. Bibliografija 27

1. Uvod

Ovim radom ću kontekstualizirati položaj žena u hrvatskim selima u međuratnom razdoblju. Dat ću pregled njihova položaja do Prvog svjetskog rata te opisati način na koji su funkcionirale zadruge i patrijarhalni poredak. Kroz povijest, žene su bile potlačene, zapostavljene, diskriminirane, skrivene od svijeta i lišene ostvarenja vlastitog potencijala; uvijek im je nedostajalo izvora, mogućnosti i potpore za njihovo pretvaranje u doista jednakopravne čimbenike društva. Nastojat ću odgovoriti na koji su način i kojim sredstvima seljačke žene uspjele sebi osigurati stabilan položaj unutar obitelji i izjednačiti se s mužem te na koji su način pronašle svoj glas i kako su se nosile s burnim promjenama u vrtlogu kojih su se našle.

Izabrala sam međuratno razdoblje jer ono označava povijesnu prekretnicu u smislu modernizacije društva s jedne strane, iako su, s druge strane, pristaše starog poretka pokušavali zadržati stvari onakvima kakve su bile. Ida Ograjšek ističe kako je obrađivanje jugoslavenskog prostora, koji je kulturološki vrlo heterogen, metodološki izazov povjesničarima/kama, stoga je fokus ovog rada hrvatski prostor.

Poznat je slabi interes za žensku povijest te su seoske žene (i općenito žene) do nedavno, u hrvatskoj historiografiji, bile izvan područja interesa i istraživanja povjesničara. Međutim, u posljednjih četvrt stoljeća javljaju se djela koja su iznimka i označuju buđenje interesa za žensku povijest. Neki od primjera takvih ostvarenja su knjige *Opasne iluzije: Rodni stereotipi u međuratnoj Jugoslaviji*, autorice Ide Ograjšek, zatim *Seljačka obitelj u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1918.-1941.* Suzane Leček i *Jugoslavenska porodica u transformaciji* Vere Erlich, kojima sam se poslužila u ovom radu. One su istražile različite segmente te povijesti i pristupile im svaka na svoj način, posluživši se istom metodom: usmenom predajom.

Vera Erlich obradila je cijelo ukupno jugoslavensko područje i kao fokus istraživanja uzela je instituciju obitelji i ženinu uloga unutar te obitelji. Njezino istraživanje je vrlo iscrpno i prikazuje na koji se način žena uzdizala unutar obitelji te kako joj se položaj postupno mijenjao. Suzana Leček je istražila promjene na selu koje su nastale novčanom penetracijom i nestankom zadruge te na koji je način to direktno povezano s promijenjenim ženinim položajem. Njezino sam istraživanje koristila kako bih zaključila na koji je način žena postala gospodarski partner muškarcu i koje je posljedice taj čin sa sobom povukao. Ida Ograjšek uspoređuje ženin položaj na drugim područjima života s onim političkim na kojem je žena ostala zaklinuta. Prikazuje predrasude i nevolje s kojima su seoske žene bile suočene te interpretira njihovu borbu putem

raznih političkih organizacija i Hrvatske seljačke stranke koja im je nastojala omogućiti da dođu do svoga glasa.

Svoj sam rad konceptijski podijelila prema njihovim područjima istraživanja kojima su poveznica žene na selu. Nastojala sam povezati predmete fokusa s obzirom na vremenski tijek kojim su promjene tekle i vezati ih jednu uz drugu jer su ciklično povezane. Na kraju, pokušat ću pronaći poveznicu između svih pozitivnih i negativnih posljedica promjena koje su utjecale na žene u selima. Treba razumjeti što uopće znače promjene za ženu na selu te kapacitet tih promjena: koje su promjene dugoročne, koje znače više, koje manje te kako ih sama žena doživljava.

2. Raspadanje zadruga i patrijarhalnog poretka

Kako bismo shvatili zašto i na koji način se mijenjao položaj žena na selu u međuratnom razdoblju, bitno je napomenuti kako je sam proces promjena započeo još prije Prvog svjetskog rata. Društvena je promjena započela na selu već raspadanjem zadruga koje su se počele dijeliti u različito vrijeme što je ovisilo o raznim povijesnim, političkim i ekonomskim faktorima.¹ Hrvatska je pripadala naprednijim područjima što je značilo da je utjecaj tržnog i novčanog gospodarstva na nju počeo rano utjecati te su se zadruge podijelile već prije Prvog svjetskog rata.² Različiti autori definiraju zadrugu na svoj način, a ja ću navesti definiciju kojom se poslužila Suzana Leček, koja ju je definirala kao „staru, patrijarhalnu ustanovu u kojoj živi više obitelji i naraštaja; kao ravnopravnu zajednicu života, rada (...) na zajedničkom imanju kojom rukovodi demokratski izabrani starješina, a upravlja skupština svih odraslih, punopravnih zadrugara.”³

S vremenom je zadruga postala istoznačnicom za zaostali način života, u kojem vlada patrijarhalni mentalitet koji se još nije prilagodio zapadnoeuropskom standardu.⁴ Patrijarhalne odlike zadruge vide se po činjenici da svaki član zadruge ima određeni rang koji se ravna po starosti, spolu pa i po redosljedu kojim su snahe dovedene.⁵ Žena je bila na posljednjem mjestu u obitelji jer je princip po spolu imao prednost ispred principa starosti.⁶ Po zadružnom običajnom pravu, muškarci su glava kuće i oni koji odlučuju o svakom aspektu obiteljskog života, dok su žene pasivne sljedbenice koje rade što im je rečeno.⁷ Predmet ovog rada nije

¹ Erlich 1971: 355.

² Isto.

³ Leček 2003: 450.

⁴ Erlich 1971: 310.

⁵ Isto.

⁶ Isto.

⁷ Isto.

početak dijeljenja zadruga, no bitno je spomenuti kako je to pitanje vrlo kompleksno i o njemu postoji mnogo različitih mišljenja.⁸ Rudolf Bićanić je istaknuo kako samo pitanje podjele kućnih zadruga nije dovoljno obrađeno, no jedno je sigurno: neposredno prije Prvog svjetskog rata u Hrvatskoj započinje osiromašenje seljaka koji je morao plaćati visoki porez te je bio čest i bijeg sa sela.⁹ Prodor kapitalizma bio je brz i trajan te je narušio stanje stvari na koje su seljaci navikli.¹⁰

Sve ono što im je dotad bio dio odgoja i svakodnevnog života (nepisana zadružna pravila, ovisnost o starijim članovima, disciplina), počelo ih je sputavati.¹¹ Faktor koji je vodio ljude da se bore s tradicijom i da se bore za promjene, u doba raspadanja zadruga i transformacije života na selu, bilo je znanje da se neovisnost zaista može postići te da ga je novčana privreda omogućila.¹² To znanje dolazi u svaku kuću, tako i do žena.¹³ Želja za slobodom bila je prejaka da se javi i nestane.¹⁴ Ona je prouzročila netrpeljivost i individualizam koji je prodro među zadrugare i trajno počeo mijenjati odnose u obitelji.¹⁵ Žene, koje su stoljećima bile potisnute, nakon toliko vremena, doduše vrlo sporo, ali trajno i sigurno, počinju razmišljati da za njih postoji nešto više od uloge koju im je dodijelilo društvo.¹⁶

Dijeljenje obiteljskih zadruga prvi je znak raspadanja patrijarhalnog života; na taj su način ova dva procesa vezana jedan uz drugi.¹⁷ Često se uz pojam patrijarhalnog veže nešto zadrto i krivo.¹⁸ No Erlich jasno navodi kako raspadanje patrijarhalnog poretka ima svoje pozitivne, ali tako i negativne posljedice za žene.¹⁹ Dalje ističe kako su na jugoslavenskim područjima prava svih članova obitelji bila najbolje osigurana u patrijarhalnoj fazi, gdje su se strogo poštivala sva prava i obveze članova, dok je u fazi razgrađivanja patrijarhalnog režima nastao kaos i svaki se član zasebno morao boriti za svoja prava, a pravo jačeg je često prevladavalo.²⁰

Ovo je stanje stvari povezivo s njezinim istraživanjima u kojima je zabilježeno mnogo duševnih oboljenja u žena, upravo kad su počele jasne naznake da se patrijarhalni sistem počeo

⁸ Bićanić 1936: 106.

⁹ Isto.

¹⁰ Erlich 1971: 360.

¹¹ Isto.

¹² Isto, 363.

¹³ Isto.

¹⁴ Isto.

¹⁵ Isto.

¹⁶ Isto.

¹⁷ Isto, 399.

¹⁸ Isto, 68.

¹⁹ Isto.

²⁰ Isto, 69.

raspadati.²¹ Logično bi bilo zaključiti kako će žene u trenu raspada patrijarhalnog poretka osjetiti olakšanje i poduzeti korake prema vlastitoj slobodi i emancipaciji.²² Ipak je žena u spomenutom poretku bila „sigurnosni ventil za agresije i ambicije muškaraca“ te je omogućavala „psihičku ravnotežu muškarca“ priznajući mu uzvišenu poziciju i dominaciju te iskazujući mu bezuvjetnu podložnost u svakodnevnom životu.²³

Međutim, ovdje je od iznimne važnosti shvatiti kako se ispred žena otvorio jedan novi, nepoznati, neistraženi svijet. Desetljećima podložna muškarcu i naučena da trpi i prihvaća kao prirodnu muževu diskriminaciju, žena odjednom ostaje bez prirodnog oslonca kakav god on bio.²⁴ Unutar obitelji, žena je bila na samom dnu, ali ona je i dalje bila dio jedne strukture koja je prirodno pružala zaštitu svojim članovima, uz to da je žena uživala i u ugledu obitelji u kojoj se nalazila, dok je muškarac zarađivao za obitelj i pružao joj financijsku zaštitu.²⁵ Promjene su značile završetak stabilnosti, sigurnosti i ugleda koji su žene uživale unutar muškarčeve obitelji.²⁶ Prije toga ženu se nije pitalo ni o čemu, što je dakako frustrirajuće i nazadno, ali isto tako ona nema odgovornosti ako stvari krenu nizbrdo.²⁷ I tada, odjednom, burni prodor novčane ekonomije, gurao ih je u nepoznate situacije i prvi put nakon dugo vremena morale su same pronalaziti izlaze iz teških situacija, nisu mogle računati ni na koga, a i dalje su se osjećale nesposobno za tako veliku ulogu.²⁸ Gurnute su i u područje rada, moraju razmišljati o novcu, ali i o regulacijama poroda te u zbrci svih tih nametnutih odgovornosti nestaje njihov stav da će sve biti u redu jer žive u skladu s ulogom koju im je dodijelila sudbina.²⁹ Kada je u prethodnom razdoblju ravnoteža bila nekako ugrožena, ona bi se uvijek vraćala na staro.³⁰

Žena pritisnuta svim tim promjenama koje ne razumije i pritiscima s kojima se ne zna nositi, isprva nije razmišljala o pozitivnim mogućnostima koje su se otvarale pred njome, već je rezignirana i nalazi se između mnogih suprotstavljenih uloga i ovisnosti.³¹ Njezina do tad definirana i stabilna uloga mijenja se velikom brzinom u nepoznatom pravcu što ženu dovodi do ludila i predaje ili do očajnog pokušaja zadržavanja starog stanja stvari na koje je navikla.³²

²¹ Isto, 386.

²² Isto.

²³ Isto.

²⁴ Isto.

²⁵ Isto, 387.

²⁶ Isto.

²⁷ Isto.

²⁸ Isto.

²⁹ Isto.

³⁰ Isto, 393.

³¹ Isto.

³² Isto.

Žena ostaje ponizna i unutar starog mentaliteta dugo nakon raspada zadružne organizacije.³³ Razgrađivanje starog, ukorijenjenog sistema ne događa se odjednom nego postepeno i u više naleta kojima prethode već spomenute ekonomske, ali i političke promjene.³⁴

U naglom naletu promjena koje su isprva donosile značajni pritisak i nepredvidivu budućnost za žene, nalazimo odgovor na sporu promjenu stava u žena, na pomanjkanje same želje i oduševljenja da uzmu stvari u svoje ruke i da se izbore za sebe. Bitno je istaknuti kako se već tada javljaju i neke pozitivne stvari u ženinom pogledu na svijet; omogućeno joj je da se slobodnije kreće, bude samostalnija, a što se tiče konkretnijih stvari, ženi je dopušteno da ograničava porode, napušta se rađanje izvan kuće te se razgrađuju stari običaji ženske poniznosti.³⁵ Žena tada još nije svjesna da se promjene zaista događaju, ali s vremenom počinje osjećati njihove pozitivne posljedice.³⁶

3. Pobuna žena unutar obitelji

Kako bih lakše približila tijek kojim su tekle promjene, koristit ću se podjelom koju je načinila Erlich u svom istraživanju, kada je faze transformacije položaja žena i uloge obitelji podijelila na patrijarhalni poredak, na područje burnog previranja i na područje nove stabilnosti.³⁷

U tim se razdobljima ženina uloga mijenjala nekoliko puta i ona se prilagođavala različitim uvjetima života. Dakako, ženina uloga nije bila jedinstvena te se ona razlikovala od područja do područja, od sela do grada, čak i od kuće do kuće.³⁸ Najbolji način da se istaknu same promjene jest da se usporedno prikaže patrijarhalni poredak i promjene koje je donijelo njegovo rušenje.

Rušenje patrijarhalnog poretka odvijalo se postupno, a njegove transformacije prvo su vidljive unutar obitelji kada su individualne želje u prvom planu, a članovi se obitelji grupiraju u saveze.³⁹ Vezano uz već spomenutu želju za slobodom i samostalnošću, dolazi do otuđivanja sina od roditelja u kojem procesu snaha ima veliku ulogu.⁴⁰ Sada svjesna svoje prednosti koju je stekla donošenjem imetka i svjesna promijenjene pozicije moći, snaha se više ne pokorava svekrvi već s mužem stvara novi borbeni front i često otvoreno istupa protiv svekrve i bilo

³³ Isto, 394.

³⁴ Isto, 68.

³⁵ Isto, 394.

³⁶ Isto.

³⁷ Erlich 1971: 411.

³⁸ Isto, 412.

³⁹ Isto, 72.

⁴⁰ Isto, 81.

kakva autoriteta.⁴¹ Iako je u dobu burnog previranja još uvijek uobičajeno da se snaha upušta u borbu za emancipaciju tek kad zna da joj je osigurana potpora muža, važno je istaknuti i postojanje prigoda u kojim je snaha spremna buniti se i boriti za sebe i bolji položaj unutar obitelji i bez potpore svog muža, što Erlich naziva „herojskim činom emancipacije žene“, koja se odupire bez saveznika.⁴² Iz sukoba između sina s roditeljima javlja se savez kćeri i majke koji ima veliko značenje jer u dugoročnom smislu preodgaja kćer koja prvi put ima priliku biti odgajana s mišlju da vrijedi onoliko koliko vrijedi i njezin brat.⁴³

Spomenute promjene unutar obitelji uz veći porast razvoda brakova, ženine odsutnosti iz kuće i njezine zaposlenosti i samostalnosti, isprva je shvaćano kao prva stepenica k propasti obitelji kao institucije.⁴⁴ S vremenom se ipak pokazalo kako promjene u položaju žene unutar obitelji nisu uzrokovala kraj obitelji već su je osnažile i preobrazile je iz tradicionalne institucije u suvremenu.⁴⁵ U trenutku kada se seoska žena zaposlila i postala gospodarski partner muškarcu, njezina se tradicionalna uloga mijenja, a isto tako, svojom novom ulogom u obitelji, mijenja ulogu same obitelji.⁴⁶

4. Žene i muškarci gospodarski partneri – preuzimanje posla

U trenutku kada je ženi omogućeno da se zaposli, ona na sebe preuzima (ili s muškarcem dijeli) ulogu hranitelja obitelji tj. ekonomsku ulogu unutar obitelji.⁴⁷ Uloga nekad rezervirana samo za muškarca, ulazi u polje ženinih aktivnosti.⁴⁸ Pošto je ta uloga jedna od najosnovnijih unutar obitelji, ženin ugled i značaj počeo je znatno rasti. Faktor koji je omogućio ženi veći opseg poslova bila je već spomenuta novčana penetracija i osiromašenje seljaka, ali i drugačiji način obrade zemlje i promjena kultura koje su se uzgajale te veća raspoloživost ljudskom radnom snagom.⁴⁹

U zadružnom društvu, prije novčane penetracije kad je bila smanjena potreba za radnom snagom, žene su prve ostajale bez posla, što je utjecalo na njihov gubitak društvenog statusa.⁵⁰ Međutim, u međuraću je poljoprivredna proizvodnja tražila najviše ljudskog rada kojeg su mogle obavljati i žene te je u skladu s tim intenzitet iskorištavanja ženske radne snage bio u

⁴¹ Isto.

⁴² Isto, 84.

⁴³ Isto, 76.

⁴⁴ Burić-Čuković 1968: 7.

⁴⁵ Isto, 8.

⁴⁶ Isto, 174.

⁴⁷ Isto.

⁴⁸ Isto, 176.

⁴⁹ Leček 2003: 457.

⁵⁰ Isto.

porastu.⁵¹ Osim toga, kako navodi Leček, žene su također bile nositelji i tzv. „male“ zarade koja se sastojala u trgovini jajima, mliječnim proizvodima, voćem i povrćem i time su domaćinstvu donosile stalnu i nezamjenjivu zaradu.⁵² U slijedu s tim gospodarska je uloga žene rasla. Uz povećanu gospodarsku ulogu žene došlo je i do promjena u strukturi obitelji.⁵³

No promjene su bile spore i u međuraću je i dalje ženina glavna uloga svedena na onu supruge, majke, domaćice, zanatlije i proizvođača stočarskih proizvoda.⁵⁴ Međutim, uz tu je ulogu počela preuzimati i novu: žena je uz svoje tradicionalne poslove koji su joj se oduvijek pripisivali radila i na polju gdje je okapala kukuruz te je i sama obavljala žetvu.⁵⁵ U svom istraživanju, Leček je, uz pomoć iskaza kazivača, tj. kazivačica, zaključila kako je radna opterećenost muškarca i žene bila jednaka.⁵⁶ Ova tvrdnja stoji u blagom neskladu sa sljedećom: dok se žena postepeno počela miješati u „muške“ poslove i u tom se području počela prilagođavati, muškarci nisu htjeli ništa imati s kućanskim poslovima koje su smatrali isključivo ženskima.⁵⁷

Još uvijek je postojao jaz između onoga što se smatra muškim i ženskim poslovima i tog se jaza više držao muškarac nego žena.⁵⁸ Žene koje su ulazile u područje muških poslova najčešće su živjele u nepotpunim obiteljima, tj. u onima sa samo jednim roditeljem, u kojima su ostale same s djecom i tako su bile prisiljene obavljati ih.⁵⁹ Iako žensko ulaženje u muške poslove često nije bilo samoinicijativno i samovoljno, ono je s vremenom doista donijelo novu samosvijest žena koje su vidjele kako mogu obavljati muške poslove na isti način na koji ih obavljaju muškarci te im je to saznanje donijelo novo samopouzdanje.⁶⁰ Također se zbog spomenutog počelo događati da je žena preuzimala muške poslove u domaćinstvu gdje je bilo muških članova i to isključivo zbog svoje sposobnosti i novostečene spoznaje da ona to može.⁶¹ Tako je bilo sve više slučajeva u kojima je žena viđena na sajmovima kako se cjenka ili kod odvjetnika tražeći prava za svoju obitelj te je polako i sustavno našla svoj glas i na političkim skupovima, što je, dakako, od neprocjenjive važnosti.⁶²

⁵¹ Isto.

⁵² Isto.

⁵³ Isto

⁵⁴ Pilić 1969: 169.

⁵⁵ Isto.

⁵⁶ Leček 2003: 464.

⁵⁷ Isto.

⁵⁸ Isto.

⁵⁹ Isto.

⁶⁰ Isto.

⁶¹ Isto.

⁶² Isto.

Uz preuzimanje muških poslova unutar i izvan obitelji, žena je sve češće postajala osoba koja je neizravno ostvarivala velik ili odlučujući utjecaj na sve temeljne odluke koje se tiču obitelji, a sve češće je bilo slučajeva u kojima je žena bila i glava obitelji.⁶³ Kako se žena više dokazivala i preuzimala mnoge odgovornosti, preuzimanje čelnog mjesta u obitelji, više nije izazivalo čuđenje.⁶⁴ Tad se prvi puta otvarala mogućnost da se kao vođa obitelji nametne osoba u skladu sa svojim sposobnostima, a ne da tu ulogu prirodno preuzme muškarac.⁶⁵ Podjela poslova prema spolovima više nije bila nepremostiva, zbog malih gospodarstava i nepotpunih obitelji sve je češće plaća muškaraca i žena bila slična te više nije bilo ograde koja bi priječila ženi da uđe u mušku sferu, ne samo fizičkog posla, nego i ugleda.⁶⁶ Autoritet muškarca bio je neosporan onda kada je on bio jedini koji je zarađivao za obitelj i onda kada je bio pismen i školovan.⁶⁷ Kad žene počinju obavljati uz svoje i muške poslove i tako ulaziti u mušku sferu rada, stječu ugled i veće samopouzdanje, kao i želju za školovanjem koje bi im omogućile da budu jednake muškarcima.⁶⁸ Usprkos uspješnom obavljanju svojih tradicionalnih i muških poslova, žena je bila izložena podsmijehu društva, a u isto vrijeme preopterećena.⁶⁹

Međutim, položaj žene kao radnika u međuratnom je razdoblju, s prodorom novčane poljoprivrede i zbog velike pogibelji muškaraca u Prvom svjetskom ratu, bio sve bolji.⁷⁰ Žena je stjecala više kvalifikacija nego što je nekad imala, radila je s modernijim sredstvima proizvodnje te je za podjednak rad često nagrađena kao i muškarac.⁷¹ Također, muškarac je postepeno počeo pomagati ženi u kućanskim poslovima, što je dočekano s podsmijehom dobrog dijela javnosti.⁷² Međusobna pomoć pri obavljanju fizičkih poslova i zajedničko dijeljenje obveza i odgovornosti počelo je biti uobičajeno i dio svakodnevnog partnerstva.⁷³ Stoga, u trenutku kad žena počinje biti partner muškarcu u gospodarskim i obiteljskim poslovima, više nije pasivna i emocionalno podređena.⁷⁴ Tada su žene sve češće osiguravale svoj novostečeni položaj kroz stalan proces pregovora, sukoba, cjenkanja, kompromisa i uzimanja-davanja.⁷⁵ Svaki odnos između supružnika i položaj žene unutar obitelji bio je jedinstven i ovisio je o

⁶³ Isto, 468.

⁶⁴ Isto.

⁶⁵ Isto.

⁶⁶ Isto.

⁶⁷ Isto.

⁶⁸ Isto, 467.

⁶⁹ Isto, 470.

⁷⁰ Burić-Čuković 1968: 176.

⁷¹ Isto.

⁷² Leček 2003: 470.

⁷³ Isto, 472.

⁷⁴ Isto.

⁷⁵ Isto.

različitim okolnostima, no ono što je bilo univerzalno bilo je otvorena mogućnost da se žene napokon vide u drugom svjetlu i počinju boriti za svoj gospodarski i obiteljski položaj.⁷⁶

Leček otvara pitanje na koji je način žena bila gospodarski partner muškarcu te ističe da je to bilo moguće jer su uz poslove koji su bili zajednički, ostvarivale i samostalne prihode iz ženske trgovine koja je trajala cijelu godinu i značila je važan prihod za domaćinstvo.⁷⁷ U mnogim obiteljima koje je evidentirala Leček kroz svoje istraživanje muškarac je često bio protiv toga da žena odlučuje o obiteljskom budžetu.⁷⁸ Ali prvi put žena je našla svoj glas i svoju vrijednost, tako da se često više nije pasivno pokoravala onome što muškarac kaže nego se sustavno i kroz male svakodnevne stvari nastojala izboriti za jednakost s muškarcem unutar obitelji.⁷⁹ Oboje, i muškarac i žena, znali su kolikim sredstvima domaćinstvo raspolaže i dogovarali su se o izdacima te je stoga došlo do produbljivanja odnosa supružnika i jače povezanosti bračnog para.⁸⁰ Kada su im mišljenja bila oprečna, sve je rjeđe dolazilo do nasilnog nametanja vlastite volje, a ako je do toga i došlo, javnost je to osuđivala.⁸¹ Djelomično samostalno odlučivanje, potreba za dogovorom i usuglašavanjem radnih obveza i trošenja, oblikovali su odnose unutar seljačke obitelji.⁸² Iako u mnogim elementima još patrijarhalna, seljačka je obitelj pokazivala sve više znakova osipanja muške dominacije.⁸³ Muškarac se sve rjeđe uspijevaio nametati ženi koja je u novonastaloj situaciji bila svjesna svojih vrijednosti i mogućnosti te je u skladu s tim pronašla svoj glas i napokon znala reći „ne“.⁸⁴

Jedan od pokazatelja promjena bila je i sve učestalije obraćanje žene mužu s „ti“ te je takvo oslovljavanje bilo i pokazatelj produbljivanja intimnih odnosa između supružnika koji su bili posljedica njezine nove gospodarske i obiteljske uloge.⁸⁵

5. Žena u braku i ljubav

Razvijanje intimnih odnosa među supružnicima povezano je sa zaposlenošću žena i njihovom novom ulogom unutar obitelji. Prvo je bitno shvatiti što je brak značio ženama u ondašnjem razdoblju. Leček ističe kako je vjenčanje bilo nezaobilazan stupanj u sazrijevanju i odrastanju te su ga načelno sklapali gotovo svi.⁸⁶ Brak se shvaćao kao nešto prirodno i nužno,

⁷⁶ Isto.

⁷⁷ Isto.

⁷⁸ Isto, 473.

⁷⁹ Isto.

⁸⁰ Isto.

⁸¹ Isto, 474.

⁸² Isto, 475.

⁸³ Isto.

⁸⁴ Isto.

⁸⁵ Isto.

⁸⁶ Leček 2003: 430.

bez čega se ne može živjeti te su se djevojke žurile udati jer im je dano do znanja da će prešavši dvadesetu vjerojatno zauvijek ostati neudate i prepuštene samima sebi.⁸⁷ Na brak se gledalo kao na sklop interesa i nužnosti, kao mehanički ugovor koji treba sklopiti da se preživi u okrutnom svijetu, a unutar tog ugovora nema mjesta za nešto više što nije od nekog društvenog ili materijalnog interesa.⁸⁸

Kada se istražuje o javljanju ljubavi između supružnika u braku u onom razdoblju, važno je imati na umu činjenicu kako izbor bračnog partnera nije prepušten onome tko se trebao vjenčati.⁸⁹ Brak je za cijelu obitelj značio kapital, radnu snagu i nove društvene veze, stoga u svjetlu toga jasno je kako dugo vrijeme nije bilo predispozicija za razvijanje romantičnih osjećaja među supružnicima već je cijeli brak bio neka vrsta ugovora za materijalnu i drugu korist.⁹⁰ Patrijarhalna porodica obeshrabrivala je izražavanje individualnih želja, a u međuraću, kad se počinje sumnjati u mudrost, odgovornost i dobronamjernost starijih, djevojke i mladići preuzimaju sudbinu u svoje ruke.⁹¹

No i dalje novčani interesi s jedne strane premašuju individualne želje mlađih.⁹² Erlich ističe kako se u području burnog previranja, kao posljedica kapitalističke penetracije, najčešće spominju materijalni interesi, a motiv ljubavi najrjeđe.⁹³ Kako bismo shvatili promjene koje su se dogodile, korisno je istaknuti kako su pojmovi „imetak“ i „ljubav“ promijenili svoje značenje u doba burnog previranja; prije je imetak značio ujedno i uvaženu obitelj, a kasnije isključivo velik miraz, dok je ljubav u patrijarhalnoj zajednici značila simpatiju za razliku od materijalnih interesa, u modernom je području ljubav individualna i različito doživljena od osobe do osobe obojena i nema veze s dobrim glasom obitelji.⁹⁴ Po svjedočanstvima iz kontinentalnih sela Hrvatske, Erlich zaključuje kako je u patrijarhalnoj zajednici glavni motiv za udaju bio dobar glas obitelji i radna snaga, dok je u području burnog previranja to miraz, a ljubav „još nije došla na red“.⁹⁵

Erlich uspoređuje položaj žena u Hrvatskoj i Srbiji te stupanj revolta žene prema muškarcu unutar braka.⁹⁶ Ističe kako su žene u Hrvatskoj u početku odbijale odbaciti prvenstvo muškarca što je čudno jer je u Hrvatskoj djelovala Seljačka sloga koja se u svom programu

⁸⁷ Isto.

⁸⁸ Isto, 431.

⁸⁹ Isto, 418.

⁹⁰ Isto.

⁹¹ Isto.

⁹² Erlich 1971: 166.

⁹³ Isto.

⁹⁴ Isto, 171.

⁹⁵ Isto, 230.

⁹⁶ Isto, 230.

borila za povoljniji položaj seljakinje.⁹⁷ Uz već opisane razloge za rezignaciju žena na selu, konstantni ih je strah od promjena dugo držao zatočenima pa su se pokoravale starome i onome što znaju.⁹⁸ S vremenom dijeljenje zadruga u Hrvatskoj ipak donosi razmjerno dobar položaj ženama s kojim su se one zadovoljile.⁹⁹ Nakon što su se žene emancipirale od svekrve i svekra, nastala je neka konsolidacija obitelji.¹⁰⁰ Mlade su žene nastojale vršiti utjecaj na muža i tako dobiti veću vlast unutar obitelji.¹⁰¹ Ovdje je najbitnije istaknuti kako se postepeno u životu supružnika otvarao prostor u kojem su se mogli međusobno nadopunjavati i dijeliti zajedničke interese.¹⁰² Dakako da svađe i potkopavanje žena od strane muškaraca nije odjednom prestalo, ali unatoč tome supružnici se postepeno navikavaju da zajedno snose nove terete u obitelji.¹⁰³

Žena, kroz nove prilike u doprinosima unutar obitelji i savjetovanju s mužem, dobiva poziciju „dostojniju odraslog čovjeka.“¹⁰⁴ Savjetovanje muža sa ženom bilo je posljedica propadanja zadruga i osiromašenja seljaka, a to je rezultiralo prestankom predrasuda prema radu, osobito žena.¹⁰⁵ Dakle, često su na prestanak predrasuda prema ženama utjecali veći, vanjski faktori te Leček ističe kako moramo biti oprezni pri zaključivanju o rušenju patrijarhalnih okvira jer se oni ruše tek kad se slika o ženama mijenja zbog evoluiranja cjelokupnog društva, a ne vanjskih faktora poput nedostatka radne snage, bolesti i drugog.¹⁰⁶ Rad i sposobnost za rad bili su važni čimbenici u seljačkom domaćinstvu koji su određivali međusobne odnose i osjećaje, zadovoljstvo ili nezadovoljstvo sa svakim pojedinim članom, stoga se pri odabiru bračnog partnera vodilo računa i o njegovim radnim sposobnostima.¹⁰⁷ Žene rade ratarstvo istim intenzitetom kao i muškarci i dijele iste muke i odgovornosti s njima, što omogućuje koliko toliko razumijevanje između njih i muškarčevu promjenu mišljenja o potencijalu i mogućnostima svoje žene.¹⁰⁸ Žena je postala gospodarski samostalnija i dijelila tradicionalno muške poslove s mužem te je tad odnos između supružnika često postao intimniji.¹⁰⁹ Usprkos tome, položaj seljaka- radnika bio je vrlo težak i očajan, jer su radili

⁹⁷ Isto, 230.

⁹⁸ Isto.

⁹⁹ Isto, 230.

¹⁰⁰ Isto.

¹⁰¹ Isto, 231.

¹⁰² Isto, 252.

¹⁰³ Isto.

¹⁰⁴ Isto.

¹⁰⁵ Bičanić 1936: 111.

¹⁰⁶ Leček 2003: 476.

¹⁰⁷ Isto, 223.

¹⁰⁸ Bičanić 1936: 111.

¹⁰⁹ Leček 2003: 223.

najteže poslove za najmanje plaće, pa je bilo malo prostora za razvijanje intimnih odnosa među supružnicima, ali puno prostora da se žena dokaže drugima (i sebi) kroz rad.¹¹⁰

Daljnijim je istraživanjem Erlich dobila podatke koji pokazuju kako tradicionalno borbeno raspoloženje nije prepreka razvitku prijateljskih odnosa između supružnika.¹¹¹ Žena postupno pokazuje samosvijest, samostalnost i borbenost pa ju muž počinje gledati na drugačiji način i više cijeniti te ju mora uzimati u obzir pri donošenju važnih odluka.¹¹² No u početnoj fazi nadiranja novčane ekonomije, koja je jugoslavenskom selu donijela osiromašenje, pijančevanje i nemar prema svakom poretku, jača nasilje i surovost.¹¹³ Novost u tom području je javljanje tendencije da se žena brani i vraća mužu udarce.¹¹⁴

Isto tako češći su i izvanbračni odnosi žena čiji muževi nisu kod kuće.¹¹⁵ Erlich bračnu nevjeru opisuje popratnim simptomom burne transformacije obiteljskog života, što znači da su žene u najvećem postotku bile nevjerne netom nakon propadanja zadruga i patrijarhalnog reda i novootkrivenog individualizma i samosvijesti kad su bile sklone istraživanju, a kasnije kad se situacija stabilizirala, njihova se nevjera uvelike smanjila.¹¹⁶ Kod prosuđivanja izvanbračnih odnosa od strane javnosti dolazimo do nejednakosti, na nevjeru muškaraca gledalo se kao na junaštvo te ga je to uzdizalo u društvu, a nevjeru se žena osuđivalo i na nju se gledalo s podsmijehom.¹¹⁷ Često se nevjera žena uzima kao simptom emancipacije i istraživanja novostečene samosvijesti.¹¹⁸ No Erlich nadalje spominje kako bračna nevjera nije jedina posljedica emancipacije u odnosima supružnika već je to bilo i sve češće izjednačavanje između muža i žene po pravima i dužnostima, što je kroz duži period dovelo do gubitka muževe neograničene samovolje, a naposljetku je smanjilo dispoziciju za bračnu nevjeru.¹¹⁹ Javljanje ljubavi u današnjem smislu riječi više je ovisilo o stupnju napretka intimnih odnosa među supružnicima, nego o samom ekonomskom razvitku u regijama.¹²⁰

U fazi burnog previranja novostečeni i otkriveni individualizam i racionalizam otvara vrata razvitku ljubavnih odnosa, ali naspram njih stoje interesi novčane i materijalne koristi koji pak priječe razvitak ljubavnih odnosa.¹²¹ Ljubav kao motiv za ženidbu u fazi burnog previranja

¹¹⁰ Bićanić 1936: 115

¹¹¹ Erlich 1971: 254.

¹¹² Isto.

¹¹³ Isto, 259.

¹¹⁴ Isto

¹¹⁵ Isto, 293.

¹¹⁶ Isto.

¹¹⁷ Isto, 309.

¹¹⁸ Isto.

¹¹⁹ Isto, 316.

¹²⁰ Isto, 318.

¹²¹ Isto, 319.

zasjenio je strogi novčani interes; sistem miraza i baštinjenja.¹²² Kao još jedna od okolnosti koja je utjecala na odnose između supružnika bila je sve češća pojava alkoholizma u razdoblju burnog previranja.¹²³ Pijanstvo i zlostavljanje žena u uskoj su uzajamnoj vezi; nasilje je najčešće uslijedilo kad bi se muškarac opio, a muškarci su se više opijali uslijed osiromašjenja i svih drugih promjena koje su ih odjednom snašle i dovele u teške situacije.¹²⁴ Kad bi se žena zbog zlostavljanja od strane muža ili nekog drugog razloga odlučila rastati, to joj je u mnogim slučajevima bilo onemogućeno jer se njezini razlozi nisu shvaćali ozbiljnima kao muškarčevi. Ako bi se i uspjela rastaviti, Katoličke žene u Hrvatskoj, Primorju i Bosni nisu imale mogućnosti da se preudaju jer Katolička crkva, koja je davala dozvole za sklapanje brakova i njihovu rastavu, to nije odobraval.¹²⁵

Intimni su se odnosi postupno počeli javljati sa ženinim zapošljavanjem i preuzimanjem dijela ekonomskog tereta unutar obitelji.¹²⁶ Nasuprot intimnim odnosima stajao je materijalni interes izražen u obliku imetka koji im je priječio da dosegnu svoj puni potencijal.¹²⁷

6. Imetak, miraz i vlasništvo nad zemljom

Miraz se počeo uvoditi u sve one jugoslavenske krajeve gdje je penetrirala novčana privreda.¹²⁸ Erlich miraz definira kao znatan dio roditeljskog imetka koji kćer treba dobiti u naslijeđe nakon očeve smrti, ali ponekad ga dobiva još za života oca u obliku miraza.¹²⁹ U patrijarhalnoj sredini miraz nije postojao te je vladao opći stav kako kćer ne dobiva nikakvu formu naslijeđa.¹³⁰ Načelo jednakog nasljeđivanja počelo se primjenjivati uvođenjem građanskog zakonika od sredine 19. stoljeća (1852. god), izazivajući kaos u imovinskim odnosima.¹³¹ U međuratnom razdoblju u Zagorju nestale su zadruge pa se službeno prijenos naslijeđa trebao odvijati prema građanskom zakonu, što bi omogućilo kćerima da naslijede imetak istog opsega kao i sinovi.¹³² Leček postavlja pitanje koliko su se odredbe građanskog zakona zaista provodile i je li to imalo ikakve posljedice na promjenu položaja žena unutar obitelji.¹³³

¹²² Isto.

¹²³ Isto, 321.

¹²⁴ Isto, 329.

¹²⁵ Isto, 154.

¹²⁶ Burić-Čuković 1968: 174.

¹²⁷ Isto.

¹²⁸ Erlich 1971: 187.

¹²⁹ Isto.

¹³⁰ Isto, 188.

¹³¹ Leček 2003: 434.

¹³² Isto.

¹³³ Isto.

Od samog rođenja, položaj kćeri unutar obitelji određen je činjenicom da ona nije stalni član te obitelji već da se mora čim prije udati i otpremiti.¹³⁴ Tim saznanjem često je shvaćena kao teret, jer je miraz bio jedan od najvećih troškova koje je domaćinstvo trebalo pokriti.¹³⁵ Kako bi pomogle obitelji i rasteretile ih, djevojke su često svojim radom izvan kuće, osiguravale manji ili veći dio opreme, a pri tome su im djelomice pomagale majke i druge žene iz obitelji.¹³⁶ Obitelj je kćerin rad izvan kuće smatrala normalnim i nužnim te joj činjenica da radi nije popravljala položaj unutar obitelji već ju je samo spremala kako bi mogla iz te obitelji otići.¹³⁷ Po tome je djevojka oduvijek bila kao neki privremeni član obitelji, na teret oca i drugih kojeg se treba riješiti.¹³⁸

Jedini slučaj ženskog nasljeđivanja zemlje, koji nije bio sporan, bio je kad su nasljednice bile samo žene.¹³⁹ Majčinstvo je bilo jedini način da žensko dijete naslijedi zemlju bez obiteljskih svađa.¹⁴⁰ Zemlja koju je žena unijela u brak još uvijek je bila drugačije kategorizirana od očinstva: nju su nasljeđivala sva djeca, dok se očinstvo davalo sinovima.¹⁴¹

Erlich ističe kako se u patrijarhalnim zajednicama često izbjegavalo da kćer išta naslijedi, dok se u vrijeme burnog previranja i uvođenja miraza, ženin položaj u tom pogledu učvrstio jer se više nije mogla izbjegavati obaveza financijskog osiguravanja kćeri od strane oca.¹⁴² Ova je novina bila dvosjekli mač jer se žena proučavala striktno s položaja materijalne koristi tj. od nje se očekivalo da donese čim veće zemljište, a uz to i novac.¹⁴³ Sada je miraz počeo igrati vrlo veliku ulogu i postepeno je počeo biti jedan od glavnih (ako ne i glavni) uvjet za udaju; miraz je zamijenio porijeklo, dobar glas obitelji i zdravlje te je postao prioritet u društvenim odnosima i ona odrednica koja je često određivala budućnost žene.¹⁴⁴ Cijelo ženino postojanje ovisilo je o količini miraza; ako se uz ženu nije dostavio obećani iznos, ona bi često bila vraćena natrag u svoju obitelj kao nekakav neispravan predmet.¹⁴⁵ Miraz također utječe i na dinamiku obiteljskog života izazivajući nemire i svađe unutar obitelji. Iako je žena imala isto pravo raspolaganja mirazom kao i njen muž, često su muž ili drugi članovi obitelji, htjeli

¹³⁴ Isto.

¹³⁵ Isto, 435.

¹³⁶ Isto, 436.

¹³⁷ Isto.

¹³⁸ Isto.

¹³⁹ Isto, 437.

¹⁴⁰ Isto.

¹⁴¹ Isto, 438.

¹⁴² Erlich 1971: 192.

¹⁴³ Isto, 193.

¹⁴⁴ Isto, 193.

¹⁴⁵ Isto, 194.

samostalno raspolagati njezinim mirazom te nju isključiti iz samog procesa.¹⁴⁶ Miraz je s jedne strane bio novost koja je izjednačila sestru s bratom i ženu s muškarcem, ali s druge je strane to bila nepovoljna okolnost za ženu jer je njegovo javljanje ujedno značilo smanjenu vrijednost i traženost žene.¹⁴⁷ Tom je činjenicom žena opet dovedena u zavisani položaj o svom ocu koji zapravo drži cijelu njezinu sudbinu u rukama i svojom odlukom koliki će joj miraz dati, nadalje određuje njezin budući položaj u novoj obitelji ili pak nemogućnost da se uda i ostane sama u neimaštini; dakle, opet žena ovisi o muškarcu.¹⁴⁸

Promjene u prijenosu vlasništva, unijele su nove elemente u položaju žene unutar obitelji.¹⁴⁹ U razdoblju između dvaju svjetskih ratova sve je veću težinu dobivala i mogućnost da djevojka ne samo naslijedi majčinu zemlju, nego dobije i dio obiteljskog posjeda u miraz.¹⁵⁰ No, Leček naglašava kako su žene, unatoč zakonskom pravu, teško dolazile do zakonskog nasljeđa i to zbog daljnjeg dijeljenja sve manjih posjeda.¹⁵¹ Jedini način da sestre naslijede jednak dio posjeda kao i braća bio je u slučaju da je otac kao nositelj vlasničkog prava umro bez oporuke dok su djeca bila maloljetna.¹⁵² Tada se zemlja u zemljišne knjige upisivala na sve nasljednike jednako, bez obzira na spol.¹⁵³ Ako su roditelji u vrijeme udaje kćeri bili živi, određivali su visinu miraza neovisno o zakonu, ako bi u miraz dobila zemlju, običaj je bio da je brat dobije više.¹⁵⁴

Ono što je određivalo sudbinu žena i dalje je bila moć očeve volje jer su oni bili vlasnici zemlje i u skladu s tim su mogli određivati po svom osjećaju pravednosti koliko će zemlje kćer dobiti.¹⁵⁵ Često se događalo kako je kćer dobila manje od brata jer su očevi tako željeli očuvati veći posjed muškom nasljedniku.¹⁵⁶ Leček ističe grubu formulu po kojoj je nasljeđivanje zemlje inače išlo: sin koji je ostajao s roditeljima dobivao je više zemlje od kćeri, sinovi koji su odlazili od kuće dobivali su manje zemlje, a kćeri još manje.¹⁵⁷ Dobivši miraz, kćer se smatrala podmirenom i njena isplata, koliko god mala bila, značila je neko jamstvo braći da im sestre više neće moći osporavati pravo na zemlju.¹⁵⁸ Tijekom 1930-tih naglo se smanjivao broj

¹⁴⁶ Isto, 195.

¹⁴⁷ Isto, 197.

¹⁴⁸ Isto.

¹⁴⁹ Leček 2003: 434.

¹⁵⁰ Isto, 438.

¹⁵¹ Isto.

¹⁵² Isto, 444.

¹⁵³ Isto.

¹⁵⁴ Isto, 445.

¹⁵⁵ Isto, 447.

¹⁵⁶ Isto, 447.

¹⁵⁷ Isto, 450.

¹⁵⁸ Isto, 451.

djevojaka koje su odlazile od kuće samo s tradicionalnom opremom.¹⁵⁹ Zakon i vrijednosti su se promijenili i na tom tržištu pa se od kćeri očekivala i zemlja i novac.¹⁶⁰ Bolje se gledalo na ženu koja je „više donesla“.¹⁶¹

Za razliku od muškaraca s malom djecom, koji su redovito brzo sklapali novi brak, žene udovice često se nisu ponovno udavale.¹⁶² Leček razlog pronalazi u tome što žene nisu posjedovale zemlju, a niti su je nasljeđivale po mužu, za razliku od maloljetnih kćeri.¹⁶³ Imale su pravo ostati na zemlji koju su naslijedila njezina djeca po ocu, a nova bi udaja za njih značila napuštanje te zemlje i napuštanje vlastite djece koja bi ostala živjeti u krugu očeve obitelji.¹⁶⁴ Još jedan razlog zašto žene nisu ulazile u novi brak nakon smrti muža jest da nisu imale što donijeti u novi brak. Ako su i nešto posjedovale, dio su morale ostaviti djeci iz prvog braka.¹⁶⁵ Tako je položaj mlade udovice bio vrlo težak jer je ostajala sama sa djecom i trebala se snalaziti kako zna. Njezin su život obilježavale pojačane radne obveze, a i briga o djeci koje je trebala sama disciplinirati.¹⁶⁶ Za udovice bez djece bilo je lakše jer su one mogle stupiti u novi brak i tako se osigurati, a muževa bi ju obitelj isplatila, tj. nadoknadila joj ono što je donijela u domaćinstvo.¹⁶⁷ Na temelju toga i onoga što je donijela mogla je tražiti isplatu, koju bi joj davala opet muževljeva obitelj ili djeca.¹⁶⁸

6.1. Pogoršanje ženskog položaja kao udavače

Uvođenje miraza za najvažniju je posljedicu imalo teže uvjete za udaju djevojke.¹⁶⁹ Povoljni su izgledi za udaju vladali isključivo prije rata, u zadrugama u vrijeme patrijarhalnog poretka gdje je bio relativno mali broj žena.¹⁷⁰ Tad je zbog raznih objektivnih i subjektivnih motiva žena bila vrlo tražena te se borba za ženu očitovala kroz otmice i otkupnine.¹⁷¹

Jedan od razloga za težu udaju bio je povećanje broja žena što je značilo da je muškarcima omogućen veći izbor između žena, a one su bile prisiljene boriti se za muškarčevu naklonost, što je bilo moguće isključivo većim imetkom i nasljeđem.¹⁷² Kad je ženska većina,

¹⁵⁹ Isto.

¹⁶⁰ Isto.

¹⁶¹ Isto, 453.

¹⁶² Isto, 454.

¹⁶³ Isto.

¹⁶⁴ Isto.

¹⁶⁵ Isto.

¹⁶⁶ Isto.

¹⁶⁷ Isto.

¹⁶⁸ Isto, 455.

¹⁶⁹ Erlich 1971: 399.

¹⁷⁰ Isto, 159.

¹⁷¹ Isto.

¹⁷² Isto, 96.

koja je nastala s ekonomskim promjenama, prevladavala duže vrijeme, mijenjali su se običaji u pogledu ženidbe i sve je više žena ostalo neudatima.¹⁷³

Drugi razlog za težu udaju koji dolazi s modernizacijom bio je popuštanje strogosti u moralu, što Erlich potkrepljuje primjerom gdje se ističe kako bi žena, prije Prvog svjetskog rata, bila odmah istjerana iz sela ako bi se shvatilo da nije djevica, a poslije rata ako se ustanovilo da nije djevica, samo ju se izgrdilo, ali ne i istjeralo.¹⁷⁴ Istaknuto popuštanje u moralu dvosjekli je mač jer se to odnosi i na mladiće, koji se ne smatraju obveznima oženiti djevojku s kojom su spavali.¹⁷⁵ Dakle, s jedne strane nalazi se djevojka koja istražuje novostečeni osjećaj samosvijesti, slobode i novootkrivenih mogućnosti, a s druge strane je muškarac koji je sklon iskoristiti djevojku za avanturu izvan braka, a nije ju spreman oženiti.¹⁷⁶ Kako bi dočarala iznimno težak položaj žena što se tiče udaje, Erlich opisano stanje potkrepljuje primjerom „iz jednog sela u Hrvatskoj“ u kojem se opisuje stanje žena poslije Prvog svjetskog rata, u dobu burnog previranja: „Ima mnogo neudatih starijih djevojaka. Izgledi za udaju su slabi ili nikakvi, jer su i ostale neudate zbog siromaštva. Udovica ima mnogo. Ako imaju djece, izgledi za udaju su nikakvi. Ima li veći miraz, djeca, starost, rugoba, tjelesna mana- ne smeta.“¹⁷⁷ Stoga slijedi da se ženin položaj mjerio po imetku koji je imala sa sobom, a bez njega njezina je budućnost bila neosigurana i crna. U trenutku kada je djevojka odlučila biti opuštenija i živjeti život u skladu sa svojim željama i novostečenim osjećajem, barem kolike tolike moći, muškarac ju je egoistički i nemilosrdno prosuđivao zbog njezine popustljivosti i istraživanja koje je i sam iskoristio te ju je najčešće smjestio u kategoriju materijalnog interesa.¹⁷⁸

U patrijarhalnoj je fazi sloboda djevojaka ograničena, ali je djevojka zauzvrat bila zaštićena, dok je u razdoblju burnog previranja individualna sloboda djevojaka mnogo veća, no one su prepuštene same sebi te iza njih ne stoji sustav zaštite i javno mnijenje koje bi primoralo mladića da djevojku oženi.¹⁷⁹ Iz neodgovornog mladićeva stava prema djevojci, proizlazi sve više pobačaja i izvanbračne djece.¹⁸⁰ Velik broj djece postaje teret za obitelj te je na ženama da ograničavaju porode.¹⁸¹ O teškim porodima na selu i pobačajima koji ugrožavaju zdravlje piše Bićanić koji ističe kako su u gradovima postojale posebne ustanove za porode, dok na selima

¹⁷³ Isto, 157.

¹⁷⁴ Isto, 96.

¹⁷⁵ Isto, 124.

¹⁷⁶ Isto, 123.

¹⁷⁷ Isto, 397.

¹⁷⁸ Isto, 124.

¹⁷⁹ Isto, 131.

¹⁸⁰ Isto.

¹⁸¹ Isto, 148.

žene rađaju u strašnim uvjetima.¹⁸² Dalje svjedoči kako se na selu još nije znalo za medicinu te je vladalo praznovjerje i vračanje, dok je higijena bila također nepoznata.¹⁸³ Stoga je vrlo često dolazilo do infekcija, komplikacija pa i smrtnih slučajeva.¹⁸⁴

7. Žene i pravo glasa

Leček povlači paralelu između gospodarskog i političkog tj. javnog života; iako je žena postala gospodarski ravnopravna muškarcu, u javnoj sferi muškarci su i dalje uživali veći ugled, a žena još nije stekla pravo glasa. Politika je oduvijek bila područje koje je najduže ostalo nedostupno modernoj ženi, nakon što ju je građanski zakonik 19. stoljeća čvrsto vezao uz kuću i na kojem se razlika muškarac- žena najjasnije očitovala.¹⁸⁵

Žene su lakše postale gospodarski partneri muškarcima nego politički, jer su ih na to prisilile vanjske prilike poput osiromašenja sela i drugih teških prilika. Što se tiče politike ona je i dalje ostala izvan sfere žena, posebice seljačkih koje su bile daleko od grada i svih zbivanja u njemu.¹⁸⁶

7.1. Žensko pravo glasa do i nakon Vidovdanskog ustava

Stvaranjem Kraljevine SHS, neko je vrijeme bila otvorena mogućnost da će žene napokon dobiti pravo glasa i postati politički partneri muškarcima.¹⁸⁷ Demokratizacija društva i donošenje ustava postali su prva stvar za novu državu koja se nadala da će ovaj proces pridonijeti stabilizaciji unutrašnje situacije, olakšati priznanje od strane Velike Britanije i Francuske i ojačati poziciju Kraljevstva SHS na mirovnim pregovorima.¹⁸⁸ Ukoliko bi se ustav nove države odlučio za opće pravo glasa, žensko bi se pitanje riješilo i na lokalnoj i na državnoj razini.¹⁸⁹ Upravo prije donošenja ustava nove države nametalo se pitanje treba li žene uključiti u biračko tijelo pod istim uvjetima kao muškarce ili bi njihovo biračko pravo trebalo biti ograničeno nekim imovinskim, obrazovnim ili starosnim cenzusom.¹⁹⁰ Borba za žensko pravo glasa bila je najintenzivnija do donošenja Vidovdanskog ustava, ali je ostala aktualna tijekom čitavog postojanja Kraljevine, ističe Ograjšek.¹⁹¹

¹⁸² Bićanić 1936: 85.

¹⁸³ Isto.

¹⁸⁴ Isto.

¹⁸⁵ Leček 2006: 93.

¹⁸⁶ Isto, 460.

¹⁸⁷ Ograjšek 2014: 89.

¹⁸⁸ Isto, 91.

¹⁸⁹ Isto, 89.

¹⁹⁰ Isto, 90.

¹⁹¹ Isto.

Nakon donošenja Vidovdanskog ustava žene nisu ostvarile pravo glasa, no ono što valja primijetiti jest to da se borba za pravo glasa žena nastavila, a nastavile su je organizacije poput Ženske stranke, ali i nacionalne i stranačke ženske organizacije.¹⁹² Žene, nakon što im je odbijeno pravo glasa, dalje gaje nadu da će u budućnosti ostvariti to pravo. Tu nadu omogućila im je formulacija čl. 70. Vidovdanskog ustava u kojoj se ostavlja mogućnost da se žensko pravo glasa riješi nekom budućom zakonskom regulativom.¹⁹³ Žene su nadalje u svakoj reviziji izbornog zakona tražile mogućnost da dodaju stavak kojim bi si omogućile sveopće pravo glasa.¹⁹⁴

Tijekom slijedećih osamnaest godina učestale su manifestacije za pravo glasa koje su redovito pratile donošenje novih zakona o općinama, promjene izbornog reda itd.¹⁹⁵ Brojne akcije za pravo glasa nisu ipak ženama izborile željene rezultate jer je Oktroirani ustav Kraljevine Jugoslavije iz 1931. ponovio članak iz Vidovdanskog ustava pa tako i formulaciju da će „posebni zakon riješiti o ženskom pravu glasa.“¹⁹⁶

7.2. Evolucija u pristupu ženskom pravu glasa i nova nada

Najčešća argumentacija protivnika ženskog prava glasa bila je da žene ni ne traže pravo glasa i kad bi se dalo opće pravo glasa ženama, to bi, po njihovu mišljenju, unazadilo politiku.¹⁹⁷ Međutim, postepeno dolazi do promjene argumentacije protiv prava glasa žena, izgubile su se teze da su žene intelektualno ili na neki drugi način inferiorne i stoga nesposobne da se bave politikom.¹⁹⁸

Tadašnji protivnici ženskog prava glasa mnogo češće biraju pragmatične razloge poput zaostalosti sredine, nepostojanja ženskog pokreta i straha od uplitanja seljačkih žena u političko odlučivanje.¹⁹⁹ Kao jedan od uzroka evolucije u pristupu ženskom pravu glasa Ograjšek ističe ratno iskustvo, tj. ratne traume i ulogu žena u ratu koje su dokinule prihvatljivost omalovažavanja žena.²⁰⁰ Žensko sudjelovanje i doprinos ratu bio je jedan od najčešćih i najčvršćih argumenata pobornika ženskog prava glasa.²⁰¹

¹⁹² Isto, 91.

¹⁹³ Isto.

¹⁹⁴ Isto, 102.

¹⁹⁵ Isto.

¹⁹⁶ Isto, 103.

¹⁹⁷ Isto.

¹⁹⁸ Isto, 104.

¹⁹⁹ Isto.

²⁰⁰ Isto, 195.

²⁰¹ Isto, 105.

7.3. HSS i predrasude gradskih žena prema seljačkima

Seljačke žene nisu bile suočene samo s predrasudama muškaraca već i gradskih žena koje su sumnjale u njihove kompetencije zbog neobrazovanosti seoskih žena, a njihovo razmišljanje smatrale su zaostalom i patrijarhalnom.²⁰² Leček približava njihovu poziciju postavljanjem pitanja: „na što se mogla pozvati žena u društvu koje je njezin podređen položaj i isključenost iz javnih poslova držalo prirodnim i dobrim, i nije bilo raspoloženo prihvatiti apstraktne tvrdnje o jednakosti ljudskih bića?“²⁰³ Većina žena nije imala ni imetak ni obrazovanje te je glavna stvar koja je obilježavala život seljačkih žena bio dom i njezina uloga kao majke.²⁰⁴

Gradske su žene često gledale seljačke žene kao prepreku do svog prava glasa jer je programsko načelo tražilo punu demokratizaciju i pravo glasa za sve žene. Prevladavala je misao da seljačke žene neće znati glasovati po slobodnoj volji već da će biti podložne utjecajima svojih očeva, muževa, lokalnih svećenika i sl. i da će negativno utjecati na politička zbivanja.²⁰⁵ Zbog tih predrasuda, u koje su djelomično i same vjerovale, gradske su žene smatrale da ni one neće steći naklonost i povjerenje muškaraca.²⁰⁶ To je primjer kada muškarci nisu jedina zapreka seljačkim ženama da steknu jednaka prava, već su se one morale suočiti i s predrasudama jednog dijela svoga roda, odnosno onim gradskih žena.

Međutim, seljačke su žene imale potporu u ideologiji Seljačke stranke koja ih je htjela uključiti u javni život. Kako bi seljačke žene približili gradu, isticali su njihovu kulturnu i nacionalnu ulogu.²⁰⁷ U 1930-ima seljački pokret počeo je okupljati niz seljanki koje su se bavile književnošću, poput Mare Matočec, Anice Strahinščak, Anke Poljak, Marije Mihičić i ostalih. One su bile dokaz kako seljačke žene imaju svoj glas i znaju što žele reći.²⁰⁸ Leček ističe kako do željenog jedinstva nije došlo te je bio očit izostanak potpore gradskih žena seljankama koja im je bila potrebna u teškoj borbi s patrijarhalnom sredinom.²⁰⁹

U nekim se seljačkim krajevima velik pomak dogodio kada se ženama dopustilo pohađanje tečaja opismenjavanja.²¹⁰ S vremenom je upornost u širenju obrazovanja selom i poticanja seljačkih žena da sudjeluju u javnom životu, počela donositi prve rezultate.²¹¹ Žene

²⁰² Leček 2006: 100.

²⁰³ Isto.

²⁰⁴ Isto.

²⁰⁵ Isto.

²⁰⁶ Isto.

²⁰⁷ Isto, 102.

²⁰⁸ Isto, 103.

²⁰⁹ Isto.

²¹⁰ Isto, 104.

²¹¹ Isto.

diljem Jugoslavije, čak i u najzabitijim selima uče čitati i pisati te tako ostvaruju poštovanje članova Seljačke stranke koji u svojim glasilima počinju pisati o ženskim pravima.²¹² Tada borba za prava seljačkih žene dolazi do novog stupnja.²¹³

Iz samog vrha stranke svako se malo podsjećalo da žene čine preko pola naroda i da je narod slobodan tek onda kada su žene uključene u „narodni posao”.²¹⁴ Ali i dalje se u širokom krugu pristaša HSS-a, mogao naći velik broj onih koji su tek trebali prihvatiti ideju da bi im žene mogle biti ravnopravni partneri.²¹⁵ Ženu su često odredili kao emotivniju, a to su podupirali time što su žene stoljećima živjele samo u kući.²¹⁶ Znači da su biološku razliku prihvatili kao društveno povijesno uvjetovanu, a ne vječnu.²¹⁷ I žene su priznavale biološku razliku, ali za njih ona nije predstavljala prepreku, štoviše, mogla je postati i prednošću u određenim poslovima.²¹⁸

Dakle, seljačke žene su se „borile“ na dva fronta: prvo da se afirmiraju unutar sela i unutar politike, prvenstveno uživajući potporu stranaka koje su ih podržavale na tom putu, poput Hrvatske seljačke stranke, a zatim da izbore ravnopravnost s gradskim ženama.

7.4. Ženske organizacije HSS-a

U međuratnom razdoblju u Hrvatskoj djelovalo je više od nekoliko tisuća građanskih društava od kojih su znatan broj činila ženska društva. Najjače žensko društvo u Hrvatskoj bila je Hrvatska žena osnovana 1921. godine.²¹⁹ Uz ženska društva, bitne su i ženske organizacije HSS-a. Prve takve organizacije osnovane su u Zagrebu u ožujku 1927. godine.²²⁰ Te su organizacije imale i svoje sekcije: političku, prosvjetnu, feminističku i socijalnu, koje su označavale područja njihova djelovanja.²²¹ Zahvaljujući ženskim društvima i organizacijama, žene su polako, ali definitivno ušle u javni život.²²² Pomoću najvećih organizacija HSS-a, Hrvatskog srca i Seljačke sloge, žene su uspjele prevladati dodijeljenu im tradicionalnu ulogu i postati više od domaćica.²²³

²¹² Isto.

²¹³ Isto.

²¹⁴ Isto.

²¹⁵ Isto.

²¹⁶ Isto.

²¹⁷ Isto.

²¹⁸ Isto.

²¹⁹ Leček 2006: 108.

²²⁰ Isto.

²²¹ Isto.

²²² Isto, 109.

²²³ Isto.

Hrvatsko srce i Seljačka sloga bile su masovne organizacije pod patronatom HSS-a koje su promicale potpuno novi pogled na ženu i njezin položaj u društvu, a zahvaljujući brojnosti članstva i podršci stranke one su im omogućile organizirani nastup u javnosti i povezale su žene izvan lokalnih okvira.²²⁴ Organizacije su održavale redovne godišnje skupštine i tjedne sastanke, imale su svoju upravu i statutom određene djelatnosti.²²⁵ Mnogim su ženama pružile prvu priliku za javni nastup i ohrabrile ih u objavljivanju prvih priloga u javnim glasilima.²²⁶ Javno priznanje da su žene individualna bića s vlastitim interesima, osobito s interesom za politiku prihvaćeno je kao velika novost.²²⁷ Udruge su pridonijele nacionalizaciji žena i ulasku žena u javni život, bez da pravo glasa stavljaju u prvi plan, i tako su pristupile tom pitanju iz drugačijeg ugla.²²⁸ Htjele su da se žene dokažu putem drugih kanala i na raznim područjima i tako se polako, ali sustavno probiju na političko polje i opet otvore pitanje prava glasa.²²⁹

Raznim manifestacijama i okupljanjima, žene su se infiltrirale u više područja unutar javne sfere i prestale su biti nevidljive i nevažne.²³⁰ Ženske manifestacije i retorika, koja je uzimala u obzir konzervativnost muškaraca, zahvaljujući podršci HSS-a, postupno je nametana patrijarhalnoj sredini i sustavno je mijenjala društvo i mentalitet.²³¹

8. Doba nove ravnoteže

Erlich doba nove ravnoteže, koje je nastupilo pred kraj Drugog svjetskog rata, opisuje kao relativno stabilno razdoblje u kojem su se burne promjene polako počele smirivati i društvo im se počelo prilagođavati.²³² Kao prvi faktor područja nove ravnoteže ističe stabilizaciju odnosa unutar obitelji, dakle odnosa između sina i roditelja, između svekrve i snahe te brata i sestre.²³³ Majka kao svekrva nema bezuvjetne zapovjedničke vlasti, ali nema ni onih sukoba sa snahom kao u prethodnoj fazi.²³⁴ Sin je sad više priklonjen majci nego prije, a odnosi između svekrve i snahe su dobri i stabilni.²³⁵

Odnos mladića i djevojke obilježava seksualna sloboda i česti predbračni odnosi bez osuđivanja javnosti, a sve se to odvija kao uobičajena i legitimna pojava.²³⁶ Mladić i djevojka,

²²⁴ Isto.

²²⁵ Isto.

²²⁶ Isto.

²²⁷ Isto.

²²⁸ Isto, 110.

²²⁹ Isto, 118.

²³⁰ Isto.

²³¹ Isto, 119.

²³² Erlich 1971: 409.

²³³ Isto.

²³⁴ Isto.

²³⁵ Isto.

²³⁶ Isto.

koji su imali intimni odnos, redovito se žene.²³⁷ Javnost ne vrši veliki pritisak na mladića da ispuni svoju obvezu, ali takav pritisak nije ni potreban jer mladić počinje osjećati veće poštovanje prema djevojci i dobrovoljno je ženi.²³⁸ Pošto su sad bračni parovi samostalni dolazi i do jače povezanosti supružnika, koja u području nove ravnoteže, za razliku od doba burnog previranja, ne znači poremećene odnose brata sa sestrom.²³⁹

U prethodnom je razdoblju djevojka imala individualnu slobodu koja je sa sobom često povlačila teške posljedice po djevojku, a u dobu nove stabilizacije djevojke su uz veću slobodu uživale i jaču zaštitu nego prije.²⁴⁰ Pošto je žena mogla kontrolirati broj poroda više nije bila stroj za rađanje, a i obitelj je mogla pomnije planirati financijski i obiteljski život.²⁴¹ U skladu s tim nasilje unutar obitelji bila je rjeđa, a ako bi se dogodila bila je osuđivana od strane javnosti.²⁴²

Novostečena individualna sloboda sada je dobila novi smisao i značila je usku povezanost supružnika ili djevojke i momka, tj. izgubila je avanturističku notu koja je zamijenjena intimom.²⁴³ Odnos između supružnika u nekom je smislu intimniji nego u ranijim epohama: kod izbora bračnog partnera igraju uz materijalni motiv veliku ulogu i ljubav i simpatija.²⁴⁴ Brak je stabilan i čvršći nego u patrijarhalnoj fazi, a to omogućuje vjernost supružnika.²⁴⁵ Specifična obojenost osjećaja i uloga koju oni igraju u životu mladih i supružnika nije ovisna toliko o fazi razvitka nego o čitavoj kulturnoj atmosferi koja pak ovisi o kontaktu pojedinih područja sa Zapadom.²⁴⁶

Iako dolazi do stabilizacije unutar obitelji u modernim područjima i dalje vladaju strogi novčani interesi koji mogu podijeliti obitelj. Djevojku i dalje prati činjenica da se na nju često gleda u sklopu materijalnih interesa i traži se da donese čim veći miraz i nasljedstvo.²⁴⁷ Erlich naglašuje kako je djevojčin položaj bio daleko od idealnog jer je njezina vrijednost kao udavače nastavila padati. Ako se djevojka uspjela udati, onda joj je položaj bolji s obzirom na prijašnje razdoblje, no mnogo je djevojaka ostalo neudanima.²⁴⁸

²³⁷ Isto.

²³⁸ Isto.

²³⁹ Isto, 113.

²⁴⁰ Isto, 126.

²⁴¹ Isto, 132.

²⁴² Isto, 409.

²⁴³ Isto, 139.

²⁴⁴ Isto, 409.

²⁴⁵ Isto.

²⁴⁶ Isto.

²⁴⁷ Isto, 166.

²⁴⁸ Isto, 260.

U modernom području, žena je stekla približnu ravnopravnost s muškarcem, ona nije zlostavljana, ali je vrlo često prepuštena samoj sebi i zaboravljena.²⁴⁹ U skladu s tim jasno je kako nema jednostavnog odgovora na pitanje je li život u patrijarhalnoj zajednici ili u modernoj sredini povoljniji za ženu, ni obrnuto, u kojoj su sredini njezini tereti teži.²⁵⁰ Još uvijek dolazi do miješanja roditelja u brak mladih koji žele postupati po svojoj volji. Usprkos tome, kao velika novost u razdoblju stabilizacije javlja se nepokolebljiva volja mladih koja uvijek prevlada i ljubav koja postupno nadjačava novčani interes kao motiv za ženidbu.²⁵¹

Područje je nove stabilizacije u sebi sadržavalo i patrijarhalne i moderne elemente u specifičnoj kombinaciji.²⁵² Ono što je slično patrijarhalnom stilu su staloženi i smireni obiteljski odnosi, uzajamna vjernost i lojalnost supružnika i poštovanje djece prema roditeljima.²⁵³ A ono što tu fazu čini modernom jest uzdignuta pozicija žene i omladine, realistički stav prema novcu, veća sloboda kretanja i seksualna sloboda.²⁵⁴ Erlich dalje novu fazu opisuje činjenicom da ekonomski i monetarni elementi imaju direktan utjecaj na obiteljski život, ali ne nužno s negativnim predznakom.²⁵⁵ Seljaci su se postupno prilagodili situaciji bez revolta, ogorčenja ili neurotskih reakcija te su se postepeno priklonili promijenjenim prilikama.²⁵⁶ Stabilnost norma je slična kao u patrijarhalnoj zajednici, ali su norme izgrađene na temelju veće jednakosti članova obitelji.²⁵⁷ Erlich zaključuje kako sve prijašnje promjene u fazi nove stabilnosti gube sporni karakter i prestaju biti objekti borbe i sukoba.²⁵⁸

9. Zaključak

Cilj je ovog rada bio otkriti je li došlo do poboljšanja položaja žena na selu i koliki je dugoročni značaj promjena koje su nastupile. Promjene uzrokovane vanjskim faktorima, poput nestajanje zadruga i novčane penetracije, počele su i prije Prvog svjetskog rata te je ženin položaj postao upitan još prije međuratnog razdoblja. Promjene koje su se počele odvijati nisu bile isključivo pozitivne i uz modernizaciju ženinog položaja na selu u računicu se moraju uzeti i negativne posljedice koje je donijelo rušenje patrijarhalnog poretka i uvođenje miraza.

²⁴⁹ Isto, 240.

²⁵⁰ Isto, 261.

²⁵¹ Isto, 166.

²⁵² Isto, 406.

²⁵³ Isto.

²⁵⁴ Isto, 407.

²⁵⁵ Isto.

²⁵⁶ Isto.

²⁵⁷ Isto, 410.

²⁵⁸ Isto.

Raspadanjem zadruga ruši se i patrijarhalni poredak. Žene na selu, zatočene duboko u svojim mentalnim okovima, dugo su se vremena opirale novim mogućnostima koje im je potonje omogućilo. Odsječene od grada i od javnih zbivanja te bez obrazovanja, dugo vremena nisu bile svjesne svojih prava niti su ih tražile. Nisu iskorištavale dane prilike i mogućnosti, već su ih shvaćale kao prijetnju svom dosadašnjem položaju unutar kojeg su se osjećale sigurno.

Bitno je zaključiti kako su spomenute promjene posljedice vanjskih faktora poput osiromašenja seljaka, pogibije stanovništva, prirodnih nepogoda i sl. Nijedna od spomenutih promjena nije se dogodila jer je društvo dovoljno sazrelo da tu promjenu inicira i sankcionira. Dapače, zaostalost društva i ukorijenjenost prošlog poretka jasno se vidi na političkom polju gdje su žene kroz cijelo međuratno razdoblje ostale zakinute i bez osnovnih ljudskih prava. U historiografiji je u više navrata spominjano da su ženi u međuratnom razdoblju ostala nepristupačna sva tri aspekta vlasti - zakonodavna, izvršna i sudska. Ali isto tako, na političkom se polju najjasnije može iščitati iscrpna borba seljačkih žena uz pomoć HSS-a da prevladaju dvostruku prepreku: predrasude muškaraca, kao i predrasude gradskih žena. Nisu bile suočene samo s predrasudama muškaraca već i predrasudama vlastita roda.

Postupno počinju pisati vlastite radove i uključivati se u društvene manifestacije, te ih i organizirati. Pošto im je Vidovdanskim i Oktroiranim ustavom zabranjeno pravo glasa, žene počinju djelovati iz drugog kuta: zaobilazeći spominjanje prava glasa, one organiziraju razna događanja te se dokazuju u svim sferama javnoga života, nastojeći, naposljetku steći pravo glasa.

Glavni bi se zaključak rada mogao ovako izraziti: međuratno je razdoblje bila povijesna prekretnica i u njemu su se promijenili mnogi aspekti za ženu, ali tijekom promjena je stao prije nego je dosegao svoj puni potencijal i postigao svoj cilj. Žene su ostale bez prava glasa, a i dalje su diskriminirane na nekim područjima rada te su im mnogi poslovi ostali izvan dosega. Iz ovog proizlazi da je još puno vremena trebalo proći da žene postignu pravo glasa kao osnovno ljudsko pravo i da se uzdignu iznad diskriminacije na području zaposlenja. Ali isto tako, u međuratnom je razdoblju postignut jedan neprocjenjivo važan korak naprijed, a to je osvješćivanje žena i buđenje njihove spoznaje da vrijede isto koliko i muškarci te su, za razliku od prije, počele aktivno raditi na poboljšanju svog položaja i neprestano tražiti nove načine putem kojih bi ga ostvarile. U međuratnom razdoblju žene na selu stječu alate putem kojih su se nastavile boriti za sebe, a to su samospoznaja, iskustvo i vještine. Više se nikad nisu vratile na početni položaj neobrazovane, neupućene, potlačene, manje vrijedne osobe.

10. Bibliografija

1. Bićanić, Rudolf, *Kako živi narod*, Tisak „Tipografija“ D. D., Zagreb, 1936.
2. Burić-Ćuković, Olivera, *Promene u porodičnom životu nastale pod uticajem ženine zaposlenosti*, Institut društvenih nauka, Beograd 1968.
3. Erlich, Vera, *Jugoslavenska porodica u transformaciji (Studija u tri stotine sela)*, Institut za znanost o književnosti, Zagreb 1971.
4. Leček, Suzana, „Dosada se samo polovica hrvatskog naroda borila. Hrvatska seljačka stranka i žene (1918.-1941.)“, u: *Historijski zbornik*, god. LIX (2006), str 92-131.
5. Leček, Suzana, *Seljačka obitelj u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1918.-1941.*, Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje u Slavonskom Brodu, Zagreb 2003.
6. Ograjšek Gorenjak, Ida, *Opasne iluzije Rodni stereotipi u međuratnoj Jugoslaviji*, Srednja Europa, Zagreb 2014.
7. Pilić, Vera, *Karakteristike i problemi ženske radne snage u Jugoslaviji*, Institut za ekonomska istraživanja, Beograd, 1969.